

תוכנית לימודים

להוראת

רוסית

פתח דבר

בעידן המודרני של גלובליזציה והתעצמות הקשרים הבינלאומיים, (על אף המצב הגיאופוליטי המורכב), השפה הרוסית ממשיכה למלא תפקיד משמעותי כאמצעי לתקשורת בתחומים רבים. הרוסית היא אחת מהשפות הרשמיות של האו"ם, ומשמשת לעיתים קרובות כשפת גישור בין לאומית בין יוצאי מדינות שבהן קיים אחוז גבוה של דוברי רוסית. רוסית היא השפה השלישית הנפוצה ביותר בישראל אחרי עברית וערבית והשפעתה על התהוות התרבות הישראלית אינה מוטלת בספק.

שיקולים לכתיבת תוכנית לימודים חדשה

לימודים ממוסדים של השפה הרוסית בבתי הספר במדינת ישראל החלו בשנות ה-90 של המאה ה-20 כתוצאה מגל העלייה מברית המועצות של תחילת העשור. בשנת 1996 אישר משרד החינוך את התוכנית הראשונה להוראת השפה הרוסית, הדבר היווה צעד חשוב להוראה מסודרת ומתוכננת של השפה.

התוכנית החדשה מותאמת למדיניות משרד החינוך, ומקדמת תחומי ההערכה וטיפול חשיבה בתחום מיומנויות שונות בהוראת השפות. היא מתווה עקרונות להוראה-למידה-הערכה, ומהווה בסיס לכתיבת תוכניות עבודה, בחינות וספרי לימוד המתמקדים בעקרונותיה ובשימוש שעושים הלומדים המגיעים עם רקע לשוני ותרבותי מגוון.

קהל היעד של התוכנית

רוב התלמידים הלומדים רוסית בבתי הספר בישראל הם עולים מברית המועצות לשעבר או ילדיהם. בקרב התלמידים יש גם ילדים ממשפחות מעורבות. רמת ידיעת הרוסית בקרב תלמידים אלו אינה אחידה ושליטתם בשפה מושפעת מגורמים רבים: ארץ מוצא, משך החיים בישראל, האווירה הלשונית במשפחה ובסביבה, רמת ההיכרות של התרבות הרוסית וכדומה.

רק מעטים מהתלמידים, הלומדים רוסית במערכת החינוך בישראל, שולטים ברוסית על בוריה. רבים מהם עלו מהרפובליקות הסובייטיות לשעבר, שבהן לאחר פירוק ברית המועצות, השפה הרוסית הפסיקה להיות השפה הרשמית, וההוראה בבתי הספר התנהלה בשפה הלאומית של הרפובליקה. השליטה בשפה הרוסית של התלמידים שהספיקו ללמוד את יסודות השפה בסביבה של דוברי רוסית עוד טרם עלייתם לארץ, נפגעה באופן משמעותי עם עלייתם לישראל. מכאן שעבורם השפה הרוסית אינה שפת אם, אך גם אינה שפה שנייה, אלא שפת מורשת.

על-פי הגדרתו של ד' פישמן, שפת מורשת היא כל שפה אשר הקבוצה או האדם חשים השתייכות תרבותית, אתנית ודתית כלפיה, אף כי לא בהכרח שולטים בשפה הזאת (Fishman, 1992). מעמד מיוחד זה של השפה הרוסית, מצריך התייחסות שונה בעת בניית חומרי לימוד, כל אלה נלקחו בחשבון בעת כתיבת התוכנית החדשה.

התוכנית נועדה לשמש כלי עזר בכל תהליך של קבלת החלטות בנוגע להוראת הרוסית בבתי הספר בישראל והיא מיועדת לסייע למגוון בעלי עניין במערכת החינוך ומחוץ לה:

- מורים לשפה הרוסית
- מנהלי בתי ספר
- מפקחים בעבודת התכנון של הוראת השפה והתרבות הרוסית
- אחראים על הכשרת מורים
- רכזי המקצוע בבתי הספר
- כותבי ספרי הלימוד ועזרי ההוראה
- בוחנים וכותבי שאלוני הבחינות

גישות פדגוגיות ועקרונות מנחים

התוכנית מבוססת על גישות פדגוגיות חדשניות בהוראת שפות ובמרכזה הגישה הפעלתנית (Action-oriented approach) כפי שהיא מוגדרת במסגרת האירופית המשותפת להוראת שפות (CEFR) בדגש על רב-לשוניות (Multilingualism/Plurilingualism) ורב-תרבותיות (pluriculturalism)

בעידן הגלובלי של המאה ה-21, היכולת לנוע בין שפות ותרבויות שונות מהווה מיומנות מפתח מכאן, התוכנית מכירה בחשיבות הקשר בין שפת האם של הלומד לשפת היעד ומעודדת את התלמידים להשתמש בכל המשאבים הלשוניים שיש ברשותם כדי להתמודד עם האתגר של הבנת רוסית, ברוח זאת התוכנית שמה דגש על תיווך (Language Mediation) כאמצעי חיוני לפיתוח כשירות תקשורתית אינטגרטיבית ברוסית.

רב-לשוניות (Multilingualism/Plurilingualism)

גישה זו מתייחסת לשימוש דינמי ומשולב במשאבים לשוניים מכל השפות שהלומדים שולטים בהן, ומאפשרת ללומדים להשתמש בכל המשאבים הלשוניים העומדים לרשותם כדי ליצור משמעות וללמוד באופן אפקטיבי. היא מעודדת Translanguaging - מעברים בין שפות, תרגום, והשוואה בין מבנים לשוניים כחלק אינטגרלי מתהליך הלמידה. בתוכנית זו, באים לידי ביטוי עקרונות אלו באופנים הבאים:

- יצירת סביבת למידה המאפשרת תנועה טבעית בין עברית לרוסית בהתאם לצרכי הלמידה
- הכרה בכך שהידע הלשוני והתרבותי בעברית מהווה משאב חיוני בלמידת רוסית
- פיתוח חשיבה ביקורתית רב-לשונית המאפשרת השוואות לשוניות ותרבותיות.

רב־תרבותיות (pluriculturalism)

גישה זו מדגישה את האינטראקציה התרבותית כחלק בלתי נפרד מרכישת השפה. התנסות במצבים תקשורתיים אמיתיים עם דוברי השפה, תוך התחשבות בהבדלים התרבותיים, משפרת את מיומנויות התקשורת הבין־אישית והופכת את הלומדים למתקשרים יעילים יותר, בעלי הכרה וכבוד לתרבויות שונות והבנה כי שפה אינה רק אוסף של מילים וכללים דקדוקיים, אלא היא גם משקפת את התרבות של דובריה. הבנת ההקשר התרבותי מסייעת להבין את המשמעויות העמוקות יותר של השפה ולתקשורת יעילה ומתאימה יותר. היא גם מקדמת מודעות בין־תרבותית, זהות רב־לשונית חיובית, וראייה ביקורתית של הקשרים בין שפה ותרבות בחברה המודרנית.

תיווך (Language Mediation)

תיווך הוא אחד מערוצי התקשורת המרכזיים הקיימים ב – CEFR, המפתחים יכולות תקשורתיות הוליסטיות בשפה שנייה. התיווך חורג מעבר לתרגום מילולי פשוט; הוא כולל את היכולת להבין את הכוונות, את הרקע התרבותי ואת המסר בשתי השפות, ולהעביר אותם בצורה ברורה ומותאמת. המתווך משמש כגשר תקשורתי, ומסייע לצדדים להבין זה את זה למרות הבדלי השפה. תיווך מוצלח כולל הבנה של ההבדלים התרבותיים בין דוברי השפות השונות. הוא משפר את כישורי ההקשבה, הניתוח וההסברה של התלמידים הלומדים להיות רגישים יותר לצרכים התקשורתיים של האחרים ולמצוא דרכים יעילות להעביר מידע.

בתוכנית זו התיווך מהווה פעילות קוגניטיבית מורכבת המאפשרת העברת רעיונות, רגשות ומשמעויות תרבותיות בין עולמות השיח של רוסית ועברית. התלמידים מפתחים מיומנויות המאפשרות להם:

- לתרגם ולפרש טקסטים ספרותיים רוסיים לעברית באופן שמשמר את המשמעות התרבותית והרגשית
- להסביר מושגים תרבותיים ייחודיים לתרבות הרוסית שאין להם מקבילה מדויקת בעברית.
- לזהות הבדלים תרבותיים המשתקפים בשפה ובתרבות ולגשר עליהם
- להעביר מידע מורכב בין השפות: עברית-רוסית תוך התאמתו להקשר התרבותי המתאים

התאמה ל"מסגרת התייחסות אירופית משותפת לשפות: למידה, הוראה, הערכה"

(מהא"ם)¹

הפרסום הכלל-אירופי המכונה "מסגרת התייחסות אירופית משותפת שפות: למידה, הוראה, הערכה" ראה אור לראשונה בשנת 2001 והוא עוסק בהוראה ובלמידה של שפות זרות. הוא ידוע בעולם בכינויו ה- CEFR. למעשה הוא הפך ל"שפה משותפת" בכל הקשור להתקדמות בלימוד שפה זרה או שנייה. גרסה מעודכנת ומורחבת של ה- CEFR פורסמה בשנת 2020.

הגישה של ה- CEFR להוראת שפה היא **גישה מכוונת-פעולה** (action-oriented), דהיינו התקשורת נתפסת כפעילות חברתית שמטרתה לבצע משימות ספציפיות. הלומד נתפס כמשתתף פעיל בתהליך הלמידה, והלמידה מתבצעת תוך ביצוע של משימות משמעותיות בהקשרים חברתיים של "חיים אמיתיים". התוכנית מגדירה את השימוש בשפה בצורה של תיאורי ביצוע (can-do descriptors) המתארים מה שהלומד מסוגל לעשות בשפה במצבים מגוונים ולמטרות שונות. תיאורי הביצוע מנוסחים במונחים מעשיים וחיוביים בכל רמות הביצוע ברצף של התפתחות והתקדמות ברכישת שפה. במסגרת לימוד שפה בבית ספר למורים ניתן חופש פדגוגי, והם מוזמנים לנצל את היכולות המקצועיות שלהם וללמד באופן המתאים להקשרים ספציפיים.

מבנה ה- CEFR כולל שלושה מרכיבים מרכזיים – פעילויות שפה תקשורתיות, אסטרטגיות שפה תקשורתיות, וכשירויות לשון תקשורתיות. שני המרכיבים הראשונים: פעילויות שפה ואסטרטגיות שפה מחליפים את המודל המסורתי של ארבע מיומנויות השפה (האזנה, דיבור, קריאה וכתובה) - מודל שלא תיאר באופן מיטבי את המציאות המורכבת של תקשורת. המודל המוצע ב- CEFR קרוב יותר לשימוש בשפה ב"חיים האמיתיים".

פעילויות שפה תקשורתיות מוצגות בארבעה ערוצי תקשורת: קליטה (reception), הפקה (production), אינטראקציה (interaction) ותיווך טקסט (mediation).

יתרונות פעילויות שפה תקשורתיות הם:

- הפעילויות שקופות לכל משתמשי השפה;
- המטלות הפדגוגיות מתאימות במיוחד למודל הזה;
- הפעילויות מדגישות את ההקשרים שבהם משתמשים בשפה, ומקדמות את הקשר בין לימוד שפה לשימוש בחיים האמיתיים;
- דרכי הערכה שקופות וקשורות לעולם האמיתי.

פעילויות שפה תקשורתיות מלוות בכשירויות לשון תקשורתיות (לשוניות, חברתיות-לשוניות ופרגמטיות) ובאסטרטגיות. אסטרטגיות שפה תקשורתיות נתפסות כמקשרות בין פעילויות שפה תקשורתיות לבין כשירויות לשון תקשורתיות. האסטרטגיות הן: תכנון, ביצוע, מעקב ותיקון.

¹ קישור לאתר המעודכן של ה- CEFR: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages>

מבנה ומיקוד התוכנית

תוכנית הלימודים כוללת את העיסוק בכל ארבע אופנויות השפה המסורתיות: דיבור, האזנה, קריאה וכתובה וכן בארבע פעילויות השפה לפי המסגרת האירופית: קליטה (האזנה וקריאה), הפקה (בדיבור ובכתב), אינטראקציה (בדיבור ובכתב) ותיווך.

התוכנית מפרטת באופן הדרגתי את תהליך רכישת המיומנויות והאסטרטגיות הלשוניות-תקשורתיות בשפה הרוסית תוך הדגשת הקשר בין השפות והתרבויות.

גמישות פדגוגית – התוכנית מספקת מסגרת מנחה מקיפה תוך כדי עידוד יצירתיות וחדשנות בשיטות ההוראה, כדי להתאים את הלמידה לצרכים המגוונים של אוכלוסיית התלמידים בישראל. עם זאת, חשוב לציין כי לצד הגדרת הביצועים המעידים על ההתקדמות בלימוד השפה הרוסית, ניתנים למורים חופש פעולה מלא ועצמאות דידקטית ופדגוגית בדרכי ההוראה, בפיתוח פעילויות ובדרכי הערכה, המתבססים על עקרונות ללימוד שפה והוראתה.

מטרות תוכנית הלימודים

תהליך הלמידה כולל שלושה מרכיבים מרכזיים: מורים, חומרי לימוד ותלמידים. התלמידים הם משתנה דינמי, לכן המורים נדרשים להתאים את התוכן לאופי התלמידים ולפיכך הם זקוקים לחומרי לימוד גמישים, שיאפשרו הנגשה אפקטיבית של לימודי השפה.

הדבר נכון במיוחד בהוראת שפת מורשת, כאשר בכיתה אחת ישנם תלמידים שלהם הבדלים משמעותיים ברמת השליטה בשפה. ברוב המקרים, כיתות הוראת הרוסית בישראל הן כיתות הטרוגניות, המשלבות תלמידים שעבורם רוסית היא כמעט שפת אם לצד תלמידים שעבורם היא כמעט שפה זרה לחלוטין. מציאות זו מחייבת את המורה לפתח פתרונות יצירתיים ולהתאים את שיטות ההוראה למגוון הצרכים בכיתה.

רכישת אבני היסוד של השפה הרוסית

- הקניית הידע הנדרש בדקדוק, באוצר מילים ובתחביר
- פיתוח הבנה מעמיקה של מבנה השפה ומערכותיה
- ביסוס יכולת הבעה תקנית בהתאם לכללי השפה הרוסית

הרחבת טווח הכישורים הלשוניים

- פיתוח מיומנויות בארבע אופנויות השפה: דיבור, האזנה, קריאה וכתובה
- השלמת פערים לשוניים שאינם מפותחים במידה שווה אצל דוברי שפת מורשת
- העשרת יכולות הבעה, ההבנה והפרגמטיקה של השפה

ניצול יכולות לשוניות מועברות

- שימוש בידע ובכישורים הלשוניים הקיימים מלימוד שפות אחרות (עברית, אנגלית)
- יצירת גשרים בין-לשוניים לשם הקלת תהליך הלמידה

- פיתוח המודעות להעברת אסטרטגיות למידה מוצלחות בין שפות

הכרת התרבות וההיסטוריה הרוסית

- שילוב לימודי תרבות, ספרות והיסטוריה רוסית כהקשר ללימוד השפה
- פיתוח אסוציאציות תרבותיות המסייעות להשרשת ידע השפה
- העמקת ההבנה של הקשרים בין שפה, היסטוריה ותרבות

שימור השפה והנחלתה לדורות הבאים

- הבטחת המשכיות השפה הרוסית בקרב דוברי הרוסית בישראל
- מניעת אובדן השפה בתנאי שימוש מוגבלים באמצעות הוראה שיטתית ומובנית
- יצירת מסגרת חינוכית התומכת בשימור הזהות התרבותית-לשונית

פיתוח מיומנויות מטא-לשוניות

- טיפוח היכולת לחשוב על השפה כמערכת מובנית ולנתח את מרכיביה
- פיתוח מודעות ליחסים בין משמעויות, מבנים וצלילים בשפה
- השוואה בין השפה הרוסית לשפות אחרות לשיפור ההבנה הלשונית הכללית
- שכלול היכולת להשתמש בשפה בצורה מודעת ואפקטיבית

עקרונות פדגוגיים

למידה מתוך הקשר – הגישה התקשורתית

הגישה התקשורתית בהוראת שפה רואה בשפה תופעה חברתית-תרבותית מורכבת, ולא רק שילוב של תבניות דקדוקיות ויחידות לשוניות. מטרת ההוראה היא פיתוח היכולת לתקשר בשפה הרוסית, תוך שימוש בדקדוק כאמצעי ולא כמטרה בפני עצמה. התוכנית שואפת לשלב בין לימודי השפה לבין תחומי דעת נוספים, מתוך מטרה להרחיב את האופק התרבותי של התלמידים ולהציג את התרבות וההיסטוריה הרוסית לא רק כמרכיב בזהות האישית, אלא כחלק מהתרבות הגלובלית והישראלית.

עקרון הספירליות

הלמידה מתבצעת ברצף ובמחזוריות – חומר חדש נלמד לצד חזרה על חומר קודם, תוך העמקה והרחבה של הרמה הקודמת. כך נבנה ידע לשוני יציב ורב-שכבתי.

הלומד במרכז

התוכנית שמה את התלמיד במרכז. היא מתחשבת באינטרסים, בתחומי העניין ובמאפיינים האישיים של הלומדים, וכן באסטרטגיות שונות להטמעת הידע. הלמידה מותאמת לקצב ולסגנון של כל לומד.

הוראה ולמידה דיגיטלית

ההוראה והלמידה הדיגיטלית מהוות כיום חלק בלתי נפרד מהחינוך המודרני בישראל. שימוש בטכנולוגיה תורם לרכישת ידע, איסוף מידע, שיתוף פעולה ודיאלוג בין מורים לתלמידים. הוא מעודד מעורבות, חשיבה עצמאית וסקרנות.

מפרט התכנים

התוכנית נפרסת על פני חמש שנות לימוד – מכיתה ז' ועד י"ב – ומבוססת על רמות קושי עולות, בהתאם לסטנדרטים של ה־CEFR החומר הלשוני מחולק לפי תחומים:

- פונטיקה וגרפיקה
- מבנה המילה
- מורפולוגיה
- תחביר
- פרגמטיקה
- לימודי תרבות

בכל שלב משולבים נושאים תקשורתיים רלוונטיים (כגון: משפחה, פנאי, בית הספר, חברים, ספרות וקולנוע) עם התכנים הלשוניים והדקדוקיים המתאימים לרמה.

דרכי הוראה

- שילוב בין שיטות הוראה מגוונות: למידה מבוססת פרויקטים, הוראה חווייתית, הוראה דיפרנציאלית.
- שימוש בתכנים יצירתיים ועבודות חקר המותאמות לקבוצות וליחידים.
- פיתוח מיומנויות חשיבה ביקורתית, יצירתית ויכולת ליישם את הידע הנרכש בהקשרים שונים.
- טיפוח עצמאות בלמידה ויכולת פתרון בעיות – כלים חשובים להצלחה בהמשך החיים.

דרכי הערכה

שיטות ההערכה מגוונות ומותאמות לצרכים, ליכולות ולסגנונות הלמידה של התלמידים. בין הכלים:

- כתיבת עבודות מחקר
- ביצוע פרויקטים – כולל שימוש באמצעים דיגיטליים
- תרגום דו-כיווני (מרוסית לעברית ולהפך)